

Vilniaus jėzuitų naujokyno gnomos

Liudas Jovaiša

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-08015 Vilnius*

Straipsnyje skelbiamos ir komentuojamos unikalios Lietuvos kultūroje Vilniaus jėzuitų naujokyno gnomos (1611–1617), analizuojami inskripcijų šaltiniai, jų citavimo ypatybės, įrašų paskirtis bei pobūdis.

Raktažodžiai: vienuolių formacija, Jėzaus Draugija, XVII a. LDK istorija, sienų tapyba, inskripcijos, Šv. Raštas, šv. Bernardas Klervietis, Vilniaus jėzuitų naujokynas, Laurynas Bartilijus, Mikalojus Kopecas

Skiriu Vytautui Ališauskui – Šv. Rašto mylėtojiui ir mokovui

Buvusio Vilniaus jėzuitų naujokyno pastate, pirmojo aukšto koridoriuje, matyti nedidelis restauracijos metu atidengtas sienų tapybos fragmentas – kaspinas su psalmės citata: „TACTA SUPER DOMINVM [...] TE ENVTRIET. Psal. I IV“ (1 pav.). Be jėzuitų Šv. Kazimiero bažnyčios kriptos¹ ir smulkių embleminių įrašų, didesnių tapytų inskripcijų Vilniuje neišliko. Kad tokių būta, byloja ir senos fotografijos², ir iki šiol išlikę fragmentai³. Vienoje užrašų knygelėje užfiksuoti įrašai, kadaise buvę Vilniaus jėzuitų naujokyne, atskleidžia vienuolyno inskripcijų visumą ir leidžia ją panagrinėti.

1 pav. Gnomos Nr. 78 fragmentas buv. Vilniaus jėzuitų naujokyno I a. koridoriuje

Anoniminė vieno jėzuito užrašų knygelė, išlikusi Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (f. 90-377), kaip ir kiti tokio pobūdžio užrašai, kupina įvairenybių ir pagrįstai vadintina *silva rerum*. Čia autorius užrašė tai, ką svarbaus, įdomaus ar juokingo išgirdo iš vy-

resnės kartos jėzuitų (Mikalojaus Lancicijaus, Mykolo Ginkevičiaus), čia persirašė kuo nors ypatingus dokumentus, rankraščius ar knygų fragmentus (pvz., kai kuriuos vienuolijos generolų potvarkius, Andriejaus Rudaminos gyvenimo ir mirties istoriją), čia pasizymėjo ir kai kuriuos autobiografinius duomenis (pvz., su kuo atliko naujokyną ar tam tikrais metais gyveno kuriuose nors namuose). Išanalizavus pastaruosius pavyko nustatyti ir knygelės savininką – tai tėvas jėzuitas Mikalojus Kopecas (gimė ~1615 m. Lietuvoje – mirė 1658 11 17 Gardine). Įstojęs į Draugiją 1631 12 31, M. Kopecas atliko naujokyną Vilniuje (baigė 1634 m.), 1634–1635 m. studijavo retoriką Nesvyžiuje, 1636–1637 m. dėstė sintaksę Oršoje, 1637–1640 m. Vilniaus akademijoje studijavo filosofiją, 1641–1645 m. – teologiją (~ 1642 m. išventintas kunigu); 1645–1646 m. atliko terciatą Nesvyžiuje. Baigdamas studijas, 1644 m. užrašė solidžią pinigine fundaciją muzikai Vilniaus Šv. Jono bažnyčioje. Vėliau – matematikos profesorius Oršos kolegijoje (1646–1647), matematikos profesorius, sodalicijos vadovas ir namų konsultorius Smolensko kolegijoje (1647–1648), sutrumpinto teologijos kurso profesorius, sodalicijos vadovas ir nuodėmklausys Nesvyžiaus kolegijoje (1648–1649), namų ministras Pinsko kolegijoje (1649–1650), matematikos profesorius, sodalicijos vadovas ir namų konsultorius Nesvyžiaus kolegijoje (1653–1654), Brastos seniūno nuodėmklausys (1654–1657). 1652 09 08 davė iškilmingus profeso įžadus⁴.

Į užrašų knygelę jos savininkas persirašė ir „Jėzaus Draugijos Vilniaus naujokyno gnomas“ (p. 322–334). Pažymėtina, kad įrašų tekstai skelbiami ne iš pirminio, bet iš antrinio šaltinio, todėl klaidų ar abejotinų vietų atveju iš esmės neįmanoma nustatyti, ar taip iš tiesų buvo ištapyta ant sienos, ar paprasčiausiai suklydo perrašinėtojas. Skelbėjo pastabos patei-

kiamos laužtiniuose skliausteliuose: klaustukas, kai skaitymas abejotinas; šauktukas, kai fiksuojama kalbos ar turinio *lapsus* arba netikėtumas (pvz., itin dažnos klaidingos Šv. Rašto nuorodos). Įkypuose skliausteliuose žymimi rankraščio puslapiai; patogu-

mo dėlei gnomos skelbėjo sunumeruotos. Lietuviškame vertime pateikiamos tikslesnės Šv. Rašto vietų nuorodos, pažymint ir eilutę. Šv. Raštas lietuviškai cituojamas pagal Juozapo Skvirecko vertimą⁵, pridėrinus jį prie dabartinės lietuvių kalbos normų.

/322/ GNOMAE Nouitiatus Vilnensis Societatis
IESV

In communi Hypocausto ad singulorum loca

1. Vigilare in orationibus – 1. Pet. 4.
2. Amice, ad quid uenisti? – Mat. 28. [!]
3. Ad perfectiora feramur – Haeb. 6.
4. Resistite Diabolo – Jacob. 4.
5. Redde rationem – Luc. 16.
6. Verbis tuis facito stateram – Eccl. 28.
7. Viriliter age – Psal. 28. [!]
8. Quomodo huc intrasti? – Mat. 2. [!]
9. Noli uinci a malo – Rom. 12.
10. Noli esse remissus – Eccl. 4.
11. Sapiens in omnibus metuit [?] – Eccl. 18.
12. Mors nos tardat – Ec. 14.
13. Conserua tempus – Ec. 4.
14. Caue tibi – Ec. 13.
- /323/ 15. Seruite DEo perfecto corde – Io. 24.
16. Ambula coram me – Gen. 9. [!]
17. Induite nouum hominem – Eph. 4.
18. Attende ne forte labaris – Psal. 118. [!]
19. Pax multa diligentibus legem tuam – Ps. 118.
20. Violenti rapiuntur [!]⁶ – Mat. 11.
21. Bene omnia fecit – Mar. 2. [!]
22. Regnum caelorum uim patitur – Matt. 11.
23. Ori tuo facito ostium – Eccl. 22. [!]
24. Tene quod habes – Apoc. 3.
25. A uoluntate tua auerte [!] – Ec. 18.
26. Inuicem humilitatem insinuate – 1. Pet. 5.
27. Non dum usque ad Sanguinem – Haeb. 9. [!]
28. Idem sapite, pacem habete – 2. Cor. 13.
29. Esto firmus in uia Domini – Eccl. 5.
30. Attende tibi Fili – Iob. [!] 4.
31. Vbi Humanitas [!]⁷, ibi Sapientia – Prou. 17. [!]
32. Omni Custodia Serua cor tuum – Prou. 4.
33. Ambuletis digne Deo – Colos. 1.
- /324/ 34. Cauter ambuletis – Ephes. 5.
35. Ne ponatis offendiculum – Rom. 14.
36. Post concupiscentias tuas non eas – Eccl. 18.
37. In omnibus operibus tuis esto uelox, et omnis infirmitas non occurret tibi – Eccl. 31.
38. In omnibus operibus tuis praecellens esto, ne deris maculam in gloria tua – Ecc. 31. [!]
39. Dum tempus habemus – Gal. 6.

Jėzaus Draugijos Vilniaus naujokyno gnomos

Bendrajame kambaryje ties kiekviena vieta

1. Budėkite maldose – 1 Pt 4, 7.
2. Bičiuli, ko atėjai? – Mt 26, 50.
3. Pakilkime prie tobulesnių dalykų – Žyd 6, 1.
4. Priešinkitės velniui – plg. Jok 4, 7.
5. Duok apyskaitą – Lk 16, 2.
6. Padaryk savo žodžiams svarstyklę – Sir 28, 29.
7. Elkis kaip vyras – Ps 26, 14.
8. Kaip čia įėjai? – Mt 22, 12.
9. Nesiduok nugalimas piktybės – Rom 12, 21.
10. Nebūk vangus – plg. Sir 4, 34.
11. Išmintingas žmogus visuomet atsargus – plg. Sir 18, 27.
12. Mirtis nevēluoja – Sir 14, 12.
13. Sergėk laiką – Sir 4, 23.
14. Saugokis – Sir 13, 16.
15. Tarnaukite Dievui tobula širdimi – plg. Joz 24, 14.
16. Vaikščiok mano akivaizdoje – Pr 17, 1.
17. Apsivilkite nauju žmogumi – Ef 4, 24.
18. Saugokis, kad kartais nepultumei – Sir 28, 30.
19. Daug ramybės tiems, kurie myli tavo įstatymą – Ps 118, 165.
20. Smarkieji grobia – plg. Mt 11, 12.
21. Jis visa gerai padarė – Mk 7, 37.
22. Dangaus karalystė kenčia prievartą – Mt 11, 12.
23. Savo burnai padaryk duris – plg. Sir 28, 28.
24. Laiky, ką turi – Apr 3, 11.
25. Nusigrėžk nuo savo valios – plg. Sir 18, 30.
26. Įkvėpkite vienas kitam nuolankumą – 1 Pt 5, 5.
27. Dar ne iki kraujo – plg. Žyd 12, 4.
28. Vienodai mintykite, palaikykite ramybę – 2 Kor 13, 11.
29. Būk tvirtas Viešpaties kelyje – Sir 5, 12.
30. Saugok save, sūnau – Tob 4, 13.
31. Kur nuolankumas, ten išmintis – plg. Pat 11, 2.
32. Visu budrumu sergėk savo širdį – Pat 4, 23.
33. Elkitės, kaip verta Dievo – Kol 1, 10.
34. Atsargiai elkitės – Ef 5, 15.
35. Neužgaukite – Rom 14, 13.
36. Neik paskui savo geidulius – Sir 18, 30.
37. Visuose savo darbuose būk stropus, ir jokia liga neištiks tavęs – Sir 31, 27.
38. Visuose savo darbuose pirmauk, kad nesutep-tum savo garbės – Sir 33, 23–24.
39. Kol turime laiko – Gal 6, 10.

In Propylaeo

40. Glorificate DEvm in nomine isto – 1. Pet. 2. [!]
 41. Per patientiam Curramus ad propositum nobis certamen, aspicientes auctorem Fidei, et consumatorem IESVM – Haeb. 12.
 42. Sic currite ut comprehendatis – 1. Cor. 9.
 43. Post te curremus in odorem unguentorum tuorum, adolescentulae dilexerunt te nimis – Cant. 1.
 44. Qui praeest in solitudine – Rom. 12.
 45. Vnde es, quomodo, quo, quando, quo fine uocatus,
 Saepe reuolue animo Religiose tuo.
 /325/ Exoptes, ores, meditare, opereris oportet,
 Discutias. Virtus hac uenit arte probis.

In Curritorio Craticulato

46. Remedia contra tentationem
 Propositum, Fuga, Sacramenta, Precatio, ... [?],
 Lectio, Discursus, Praesentia, Passio, Paena.
 Adde nouissima, tot medys tentamina uinces.
47. Correctio Fraternalis
 Corrige peccantem, turba metuque uocantem.
 Corrige correctus; Sis in modo et ordine rectus.
48. Circumspecta Locutio
 Quis, quid, ubi, quibus auxilijs, cur, quomodo, quando,
 Singula, ne peccare uelis, attende loquendo.
 Imperium Vtile uel charum licite ora resoluunt [!].
49. Obedientiae Conditiones
 Aquirens, Cupiens, Celans, Retinens, Alienans,
 Priuari renuens proprietatis reus extat.
50. Castitatis adiumenta
 Ora, Mortifica, Remoue, Meditare, Frequentia,
 /326/ Detege, Sic uinces carnalia tentamenta.
51. Pœnitentiae iniunctæ
 Iuste te praesume pati, quodcunque grauabit
 Et in patratas patrandas respice culpas.
52. Fructus Examinis
 Gnarum, Contritum, purum facit atque quietem.
 Discretum, Cautum, Submissum, ad sacra paratum,
 Intus compositum, Examen rite peractum.
53. Quid ad te, tu me sequere,
 Asuesce te discutere,
 Tuos defectus deflere,
 Alienos non uidere,
 Vel, Si uides, condolere,

Priangyje

40. Šlovinkite tuo vardu Dievą – plg. 1 Pt 4, 16.
 41. Ištvėringai bėkime į paskirtą mums kovą, žvelgdami į tikėjimo teikėją ir užbaigėją Jėzų – Žyd 12, 1–2.
 42. Taip bėkite, kad gautumėt! – 1 Kor 9, 24.
 43. Mes bėgsime paskui tave į tavo tepalų kvapą; mergaitės labai myli tave – plg. Gg 1, 3 ir 2.
 44. Kas yra vyresnioju, tebūna rūpestingas – Rom 12, 8.
 45. Iš kur esi, kaip, kur, kada, kuriam tikslui pašauktas, Dažnai ir pamaldžiai persvarstyk savo sieloje. Reikia trokšti, melstis, mąstyti, veikti, tirti – šiuo menu vertiesiems ateina dorybė.

Grotuotame koridoriuje

46. Vaistai nuo gundymo
 Pasiryžimas, bėgimas, sakramentai, malda, ..., Skaitymas, svarstymas, buvimas [Dievo akivaizdoje], kančia, bausmė;
 Pridėk paskutiniuosius [dalykus]¹¹ – visomis šiomis priemonėmis nugalėsi pagundas.
47. Broliškas išpėjimas
 Išpėk nusidedantį, iš sumaišties ir baimės šaukiantį. Būdamas išpėtas, pats išpėk; laikykis saiko ir tvarkos.
48. Apdairus kalbėjimas
 Kas, ką, kur, kieno padedamas, kodėl, kaip, kada – Į kiekvieną [dalyką], kad nepanorėtum nusidėti, kalbėdamas kreipk dėmesį.
 Naudingas ar mielas paliepimas leistinai atriša lūpas.
49. Klusnumo sąlygos
 Įgyjantis, geidžiantis, slapstantis, užlaikantis, perleidžiantis, atsisakantis netekti yra kaltas nuosavybe.
50. Skaistybės ramsčiai
 Melskis, marinkis, atstumk, mąstyk, lankyk [Švč. Sakramentą], atskleisk – taip įveiksi kūno gundymus.
51. Uždėtos atgailos
 Tark, kad pelnytai kenti visa, kas tik apsunkins, Ir tose kaltėse, kurias padarei, matyk būsimąsias.
52. Sąžinės tyrimo vaisiai
 Išmanantį, sugrudusį, tyrą ir ramų, gebantį skirti [gera ir bloga], atsargų, paklusnų, pasirengusių šventiems [dalykams], vidujai darnų padaro deramai atliktas sąžinės tyrimas.

Iudicium inhibere,
Linguam uagam coercere,
Tecum intra te manere,
Tibi loqui, te monere,
In bonum cuncta uertere,
Quae te non urgent, linquere,
Iugem tui curam gere,
/327/ Si uis pacem possidere,
Ad quid uenisti,
Qui mundum Spreuisti?
Crucem CHRISTI baiulare,
Virtutibus te ornare,
Passiones edomare,
Temet ipsum abnegare,
Iugum profectum Curare,
Meritum accumulare,
Digne DEo ambulare,
Quid haeres? noli tardare!
Voti tui recordare.

In Curritorio Pomary

54. Qui uult uenire post me, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me – Luc. 9.
55. Semper mortificationem IESV in Corpore circumferentes, ut et uita IESV manifestetur in corporibus uestris – 1. [!] Cor. 4.
56. Expoliantes uos ueterem hominem Cum actibus Suis, induite nouum – Coll. 3.
/328/ 57. Vt iumentum factus Sum – Psal. 22. [!]
58. Collum uestrum subycite, et Suscipiet anima uestra disciplinam – Ec. 41. [!]
59. Sacrificium et oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi – Psal. 39.
60. Sacrificium Salutare est attendere mandatis et discedere ab iniquitate – Eccl. 35.
61. Facies quodcunque dixerint qui praeSunt loco, quem elegit Dominus, et docuerint te iuxta legem eius; sequerisque Sententiam eorum: nec declinabis ad dexteram neque ad Sinistram, qui autem Superbierit, nolens obedire, morietur homo ille. [Deut. 17]
62. Amen dico uobis, nisi conuersi fueritis, et efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum Caelorum – Mat. 14. [!]
63. Candidus, Innocuus, Simplex, Facilisque Sequaxque
Ambire, Vliscisci, Liuore Tumescere nescit.
Incuruata flagrant, pressae tutantur odorem.
64. Non Sit exaltatum cor tuum neque elati oculi tui, nec ambules in magnis et /329/ in mirabilibus Supra te – Psal. 12. [!]

53. Kas tau darbo? Tu mane sek,
Įprask save tirti,
Apverkti savo trūkumus,
Nematyti svetimų,
O jei matai, apgailėti,
sulaikyti pasmerkimą,
Pažaboti palaidą liežuvį,
Likti pačiam savyje,
Su savimi kalbėti, save perspėti,
Viską versti į gera,
Palikti tai, kas tavęs nepaskatina,
Rūpintis savo jungu,
Jei nori turėti ramybę.
Ko atėjai
Tu, kuris paniekinai pasaulį?
Nešti Kristaus kryžių,
Pasipuošti dorybėmis,
Pažaboti aistras,
Atsisakyti savęs paties,
Rūpintis pažangos jungu,
Kaupti nuopelnus,
Vertai vaikščioti Dievo akivaizdoje.
Ko dvejoji? Nevėluok!
Savo įžadą atmink.

Sodo koridoriuje

54. Kas nori eiti paskui mane, teišsižada pats savęs, tegul neša savo kryžių ir teseka mane – plg. Lk 9, 23.
55. Visuomet nešiodami kūne Jėzaus merdėjimą, kad ir Jėzaus gyvybė apsireikštų jūsų kūnuose – plg. 2 Kor 4, 10.
56. Nusivilkite nuo savęs senąjį žmogų su jo darbais, apsvilkite naują – plg. Kol 3, 9.
57. Buvau pasidaraęs kaip kinkomas gyvulys – Ps 72, 23.
58. Palenkite savo kaklą, ir tegul jūsų siela priima drausmę – plg. Sir 51, 34,
59. Kruvinos aukos ir duonos atnašos tu nenorėjai, bet atvėrei man ausis – Ps 39, 7.
60. Išganinga auka žiūrėti įsakymų ir trauktis šalin nuo neteisybės – plg. Sir 35, 2.
61. Padarysi, ką tik pasakys viršininkai vietos, kurią Viešpats bus išsirinkęs, ir kaip tave pamokys pagal jo įstatymą, laikysies jų ištarmės ir nenukrypsi nei dešinėn, nei kairėn. Kas gi keltusi puikybėn, nenorėdamas klausyti, toksai žmogus numirs – plg. Įst 17, 10–12.
62. Iš tikrųjų sakau jums, jei jūs nesigręšite ir nepasidarysite kaip vaikai, neįeisite į dangaus karalystę – Mt 18, 3.
63. Spindintis, nekaltas, paprastas, malonus ir pašlankus, nemoka geisti garbės, keršyti, sprogti iš pavydo.
Tai, kas kreiva, liepsnoja; kas prislėgta, sergi savyje kvapą.

65. Non te extollas in cogitatione tua uelut taurus: et [!] elidatur uirtus tua per stultitiam, et relinquare uelut lignum aridum in eremo – Eccl. 6.

66. Cum oleaster esses, contra naturam InSertus, Socius radices et pinguedinis oliuae factus es. – Rom. 11.

67. Si permanseris in bonitate tua, alioquin et tu exScinderis – Ibid.

68. CONSIDERA

Quid merueris? Quid Sis per naturam?

Quid fueris?

Quid acceperis? Quid per gratiam? Quid sis?

Quid promiseris? Quid per culpam? Quid eris?

69. Nosce te ipsum Cinis, peccatum, nihil. Tecum habita.

70. Fugienda est nobis ignorantia nostri, De qua tot millia malorum uniuerso genere nostro prouenerunt – Bern. Serm. Sup. cant. 35.

/330/ 71. CONSIDERA

Vnde sis? Quod Homo Quis tuus ingressus?

Cur sis? Quod Christianus Quis progressus?

Vbi sis? Quod Religiosus Quis egressus?

72. Consideratio, Operatio, Moderatio, Virtutis instrumentum.

In Gradibus

73. Oculi Domini super uias hominum, et ipse gressus eorum considerat – Iob. 36. [!]

74. Perfice gressus meos in Semitis tuis, ut non moueantur uestigia mea – Psal. 14. [!]

75. Tu quidem gressus meos dinumerasti, sed parce peccatis meis – Iob. 14.

76. GRADVS Humilitatis

Nolle praeesse, nolle uideri, nolle laudari. Amare nesciri, non aequare se pari, non praeferre se inferiori, bene de omnibus sentire, nil Sibi arrogare, Se ipsum accusare, omnibus subyci, propriam uoluntatem abnegare, Proprio iudicio discredere, Iniurias patienter /331/ ferre, contemptibilem se esse agnoscere, contemptu Sui gaudere.

In Pomario

77. O Homo, res clamant, Accipe, Redde, Caue.

Accipe quod tribuo, sponte beneficium.

Reddas Seruitium, sed caue Supplicium.

Vindicta Ingrato possumus esse, paue.

In Vestibulo Refectory

78. Iacta Super Dominum Curam tuam, et ipse te enutriet – Psal. 21. [!]

64. Tavo širdis tenesiaukština, ir tavo akys tenebūna pakeltos. Neužsiimk per didžiais dalykais ir per daug tau stebėtinais – plg. Ps 130, 1.

65. Neaukštink savęs savo mintyse lyg jautis, kad tavo galia nebūtų puikybės sunaikinta ir nebūtum paliktas kaip sausas medis tyrumoje – plg. Sir 6, 2–3.

66. Laukinis alyvos medis buvęs, priešingai savo prigimčiai įdiegtas, pasidarei šaknies ir alyvmedžio riebumo dalininkas – plg. Rom 11, 17 ir 24.

67. Jei pasiliksi savo gerume, nes kitaip ir tu iškirstas būsi – plg. Rom 11, 22.

68. APSVARSTYK

Ko nusipelnei? Kas esi iš prigimties? Kas buvai?

Ką gavai? Kas dėl malonės? Kas esi?

Ką pažadėjai? Kas dėl kaltės? Kas būsi?

69. Pažink save patį – pelenai, nuodėmė, niekas. Gyvenk su savimi.

70. Mums reikia bėgti nuo savo pačių nepažinimo, iš kurio kilo tiek tūkstančių blogybių visai mūsų giminei – šv. Bernardo 35 pamokslas apie Giesmių giesmę.

71. APSVARSTYK

Iš kur esi? Kad žmogus. Koks tavo atėjimas?

Kodėl esi? Kad krikščionis. Kokia pažanga?

Kur esi? Kad vienuolis. Koks išėjimas?

72. Svarstymas, veikimas, susitvardymas – dorybės įrankis.

Laiptinėje

73. Nes jo akys žiūri į žmonių kelius, ir jis stebi jų žingsnius – plg. Job 34, 21.

74. Sustiprink mano žingsnius savo takuose, kad mano kojos nesvyruotų – Ps 16, 5.

75. Tu suskaičiavai mano žingsnius, bet atleisk mano nuodėmes – Job 14, 16.

76. Nuolankumo laiptai

Nenorėti pirmauti, nenorėti būti matomam, nenorėti būti giriamam, mėgti būti nežinomam, nesilyginti su lygiu, nekelti savęs prieš žemesnį, apie visus gerai galvoti, nieko sau nepriskirti, kaltinti save patį, visiems paklusti, atsakyti savo valios, nepasitikėti savo sprendimu, kantriai pakęsti neteisybes, pripažinti save paniekos vertu, džiaugtis savo paniekinimu.

Sode

77. O žmogau, – šaukia daiktai, – Imk, atiduok, saugokis!

Imk geradarybę, kurią savo valia teikiu,

Teik patarnavimą ir sergėkis pasmerkimo.

Nedėkingam galime kerštauti; drebėk.

Refektorijaus vestibulyje

78. Paveski Viešpačiui savo rūpestį, o jis išmaitins tave – Ps 54, 23.

In Refectorio

79. Siue comeditis, siue bibitis, omnia in gloriam DEi facite – 1. Cor. 16. [!]
80. Vere [!]⁸ quasi homo frugi ys, quod [!] tibi apponuntur – Ecl. 13. [!]
81. Saepe, Cito, Multum, laute, Cupide, Studiose, Tam uarie peccare potes, comedendo gulose.
82. Parasti in dulcedine tua pauperibus – Ps. 67.
83. Vigilia et cholera, et tortura uiro infrunito – Ecl. 34. [!]
- /332/ 84. Noli esse audius in omni epulatione – Eccl. 31. [!]
85. Distincte et apposite ad intelligendum – Esdr. 38. [!]
86. Anima esuriens etiam amarum pro dulci sumet – Prou. 37. [!]
87. Carnis curam ne feceritis in desiderys – Rom. 12. [!]
88. Dum reficis uentrem, pascat Sacra lectio mentem,
Dona DEvs praesens, gloria CHRistus edens.
89. Lancea, Crux, clauis, fel, Myrrha, Hyssopus, Acetum.

Supra Culinam

90. Operamini non cibum, qui perit, sed qui permanet in Vitam aeternam – Ioa. 1. [!]

Supra Infirmariam

91. In omnibus operibus tuis esto uelox, et omnis infirmitas non occurret tibi – Eccl. 1. [!]

In area Ianitoriae

92. Mira nouitas, sed eius, qui mira facit omnia, tollens iugum inuenit requiem, relinquens omnia centuplum habet. Quid in Sania est? Quod homines cunctentur et malunt quaerere Simpla pro centuplis⁹.
- /333/ 93. Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis, et Ego reficiam vos. [Mat. 11]
94. Fili [!] hominum, usquequo graui corde, ut quid diligitis uanitatem et quaeritis mendacium. [Ps. 4.]
95. Si Sapis, Si cor habes, desine sequi ea, quae et assequi miserum est. Satius ea cum honore spernis quam cum dolore perdis. Prudentius ea CHRISTI amori cedis quam morti – Bern. 103¹⁰.
96. Periclitamur omni hora – Cor. 4. [!]
97. Clarificetur nomen Domini N. IESV in uobis, et uos in eo – Tess. 2. [!]
98. Fidelis DEvs, per quem uocati estis in Societatem Fily eius D. N. IESV CHRISTI – Cor. 1.

Refektorijuje

79. Ar valgotė, ar geriate, visa Dievo garbei darykite – plg. 1 Kor 10, 31.
80. Naudokis kaip žmogus, nuosaikus tam, kas ties tavim dedama – Sir 31, 19.
81. Dažnai, greitai, daug, prašmatniai, geismingai, uoliai – taip įvairiškai nusidėti gali valgydamas godžiai.
82. Prirengi ją dėl savo gerumo beturčiams – plg. Ps 67, 11.
83. Nemiegojimas, vėmimas ir vidurių skausmai nesusivaldančiam žmogui – Sir 31, 23.
84. Niekuomet nebūk godus pokylyje – Sir 37, 32.
85. Aiškiai ir nuosekliai, kad būtų suprasta – plg. Neh 8, 8.¹²
86. Alkana siela ir kartų dalyką laiko saldžiu – Pat 27, 7.
87. Nepataikaukite kūnui apimti pageidimų – Rom 13, 14.
88. Kol sotini pilvą, šventasis skaitymas gano protą, Dovanos – drauge esantis Dievas, šlovė – valgantys Kristus.
89. Ietis, kryžius, raktai, tulžis, mira, yzopas, actas.

Virš virtuvės

90. Darbuokitės ne dėl žūstančio maisto, bet dėl pasiliekančiojo amžinajam gyvenimui – Jn 6, 27.

Virš infirmerijos

91. Visuose savo darbuose būk stropus, ir jokia liga neištiks tavęs – Sir 31, 27.

Šalia durininko patalpos

92. Nuostabi naujiena: to, kuris visa daro stebėtina, jungą imdamas randa ramybę, visa palikdamas gauna šimteriopai. Kas yra beprotybė? Tai, kad žmonės svyruoja ir verčiau vaikosi viengubų dalykų nei šimteriopų.
93. Ateikite pas mane visi, kurie vargstate ir esate apsunskinti, ir aš jus atgaivinsiu – Mt 11, 28.
94. Žmonių vaikai, ar ilgai jūsų širdis pasiliks sukietėjusi? Kodėl jūs mylite tuštybę ir ieškote melo? – Ps 4, 3.
95. Jei suvoki, jei turi širdį, liaukis vaikytis tai, ką ir pavyti apgailėtina. Verčiau tai garbingai paniekink, nei skausmingai pragaišink. Bus protingiau, jei tai atiduos Kristaus meilei, o ne mirčiai – plg. šv. Bernardas, 103 laiškas.
96. Esame pavojuje kas valandą – 1 Kor 15, 30.
97. Mūsų Viešpaties Jėzaus vardas tebūna pašlovin-tas jumyse ir jūs jame – 2 Tes 1, 12.
98. Ištikimas yra Dievas, per kurį jūs esate pašaukti į jo Sūnaus, mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus, draugiją¹³ – 1 Kor 1, 9.

In Dormitorys

99. Surge qui dormis – Eph. 6. [!]
 100. Vsquequo, piger, domies [!]. [Prou. 6]
 101. Non dormiemus Sicut et caeteri – 1 The. 5.
 102. Beatus qui uigilat – Apoc. 17. [!]
 103. Noli diligere somnum – Prou. [20.]
 /334/ 104. Abyciamus opera tenebrarum – Rom. 13.
 105. Hora Surgendi, nec te trices – Eccl. 32.

REliqua Sub titulis his: “Vna virtute omnes”, “Vacuum sine pondere nomen”, “Vt umentum factus Sum apud te”.

Vide in libello P. Iustinelli, Vbi est ad Sacrum apparatus.

GNOMŲ ATSIKADIMO APLINKYBĖS

Iš t. Mikalojaus Kopeco biografijos faktų akivaizdu, jog naujokyno pastatas gnomomis buvo dekoruotas ne vėliau kaip 1658 m. (knygelės savininko mirties data); veikiausiai gnomas M. Kopecas bus išidėmėjęs dar anksčiau čia atlikdamas naujokyną 1632–1634 m. Nepaisant vėliau pastatą ištikusių gaisrų bei perstatymų, zondavimo metu naujokyno koridoriuje buvo rastas autentiškas XVII a. tapybos fragmentas (įrašo Nr. 78 dalis¹⁴) – graži majuskulinė antikva. Kaip būdinga XVII a., fonema **u** čia žymima grafema **v** (DOMINVM, ENVTRIET; žr. 1 pav.), kaip ir panašaus meto Šv. Kazimiero bažnyčios kriptos įrašuose¹⁵, priešingai vėlesnei XVIII a. tradicijai, aiškiai skiriančiai **u** ir **v** bei mėgstančiai kursyvą (plg. 2 pav.).

Laimingo atsitiktinumo dėka gnomų atsiradimo aplinkybes galime dar labiau sukonkretinti. Kaip matyti iš Alberto Vijūko Kojalavičiaus parašytos Lietuvos jėzuitų provincijolo, švento gyvenimo tėvo Lauryno Bartilijaus (1569–1635) biografijos, šis, būdamas naujokyno vedėju ir naujokų magistras (1611–1617), „įvairias sienas, duris ir langus tose vietose,

Dormitorijuose

99. Pabuski, kuris miegi – Ef 5, 14.
 100. Ar ilgai, tinginy, miegosi? – Pat 6, 9.
 101. Nemiegokime kaip ir kiti – 1 Tes 5, 6.
 102. Palaimintas, kuris budi – Apr 16, 15.
 103. Nemėk miego – Pat 20, 13.
 104. Numeskime tamsybės darbus! – plg. Rom 13, 12.
 105. Atėjus valandai keltis, negaišk – Sir 32, 15.

Likusius įrašus žr. t. Justinelio knygelėje prie „Šventojo aparato“ po šiomis antraštėmis: „Visi viena dorybe“, „Tuščias vardas be svorio“, „Buvau pasidaręs kaip kinkomas gyvulus“.

kur paprastai būna naujokai, užpildė pareigą priminti tinkančiomis sentencijomis, dorybes praktikuoti padedančiais pamokymais ir užsiėmimui pritaikytais atvaizdais“¹⁶. Rektoriaujant t. Bartilijui naujokyno pastatas kaip tik buvo atstatinėjamas po 1610 m. gaisro. Išlikę 1611 ir 1615–1617 m. naujokyno metiniai laišakai pastato dekoravimo gnomomis nemini, tad galima atsargiai spėti, jog šie darbai turėjo būti atlikti 1612–1614 m.

GNOMŲ ŠALTINIAI IR CITAVIMO YPATYBĖS

Viename anekdote pasakojama apie žmogų, rasdavusį Šv. Rašto žodžių bet kokiai situacijai pakomentuoti. Kai bičiuliai, norėdami išmėginti draugo sugebėjimus, į kambarį įvesdino asilą, Šv. Rašto žinovas nesutrikęs pacitavo: „Pas savuosius atėjo, o savieji jo nepriėmė“. Toks Šv. Rašto „mokėjimas mintinai“ ir sugebėjimas jį pritaikyti kasdieniame gyvenime yra sena vienuolių gyvenimo tradicija, todėl nenuostabu, kad absoliučią gnomų daugumą sudaro būtent Šv. Rašto citatos. Beveik visais atvejais cituojamas po-tridentinės *Vulgata Sixtino-Clementina* tekstas. Išim-

2 pav. Gnoma buv. Vilniaus pranciškonų konvento prieangyje (XVIII a.)

tis, atrodo, tik įrašas Nr. 85, kuriame vietoj Klementinos *aperte* vartojama *opposite* – sinonimas, galbūt paimtas iš kokio nors ikitridentinio Biblijos leidimo.

Be anoniminių kūrinių, daugiausia skirtų vienuoliškoms dorybėms ir tobulumui ugdyti, gnomose esama trijų citatų iš šv. Bernardo Klerviečio raštų, figūruojančių parankinės jėzuitų naujokų magistro literatūros sąrašė¹⁷. Neaiški paskutinio sakinio nuroda į tėvo jėzuito Petro Justinelio (*Giustinelli*, 1579–1630) knygelę. Šis daugiausia asketinio turinio knygelė italu kalba autorius Lietuvoje labiausiai buvo žinomas savo į lotynų kalbą išversta ir Lietuvos bei Žemaičių kunigams skirta knygele „Modus devotus celebrandi cum fructu Sanctissimum Missae Sacrificium“, išleista Vilniuje 1624 ir 1646 m. Deja, joje nesama nieko panašaus į minimas antraštes.

Naujokyno gnomose tiek Šv. Raštas, tiek kiti autoriai cituojami akomodacine prasme, paskiras be konteksto vietas pritaikant konkrečiai idėjai – taigi negriežtai paraidžiui. Dažnai, siekiant išryškinti ir lakoniškiau nusakyti pagrindinę mintį, praleidžiami nesvarbūs žodeliai, pvz., *autem, enim, et, est, ergo* (įrašai Nr. 4, 27, 31, 73, 79, 104). Rečiau praleidžiamos ištisos frazės (žr. Nr. 61, 65, 79), taip pat retai komponuojama sudedant kelis, dažniausiai artimus, sakinius (Nr. 43, 65, 66). Laisviausiai elgiamasi su šv. Bernardo tekstu: keičiama nuosaka, žodžių tvarka, sakinių struktūra, atliekamos dažnos ir stambios teksto kupiūros¹⁸. Taip pat gnomose keičiami veiksmažodžių bei įvardžių asmenys (dažniausiai iš pirmojo arba trečiojo į antrąjį, pvz., Nr. 40, 55, 64) bei nuosakos (žr. Nr. 56, 64; Nr. 33–35 nuosaka pakeičiama ne kita veiksmažodžio forma, o pažodinė citatos šalutinį sakinių paverčiant pagrindiniu). Pasitaiko ir vienas kitas redakcinio pobūdžio pataisymas, reikalingas panaudojus frazę be konteksto; paprastai čia įvardžiai keičiami daiktavardžiais, pvz., *Deo* vietoje *ei* (Nr. 15) arba *Domini* vietoje *eius* (Nr. 73).

GNOMŲ PASKIRTIS IR POBŪDIS

Jėzuitiškas dvasingumas, nukreiptas prieš griežtą *sacrum* ir *profanum* atskyrimą, ypač akcentavo nuolatinę reflektuojamą asmens buvimą Dievo akivaizdoje, savotiškai pašventindamas žmogaus kasdienybę. Tad gnomos, kreipiančios besišalinčio (įrašai bendrajame kambaryje ir sode), žengiančio ir kopiančio, valgančio ir klausančio dvasinio skaitymo, ruošiančio valgi, sergančio, miegančio, išengiančio pro vartus vienuolio žvilgsnį Dievop, turbūt neatsitiktinai pirmiausia atsirado būtent jėzuitų namuose¹⁹, ir būtent naujokyne, kur formuojami vienuolių gyvenimo pagrindai. Akivaizdu, kad būtent ugdomoji gnomų paskirtis buvo bene svarbiausia. Tą liudija ir didaktiškas skaity-

ti, kartoti ir įsiminti skirtų gnomų (ypač Nr. 45–53, 63, 68, 71, 76, 78, 81, 88) turinys bei jų forma; tą patvirtina ir intencijos tuometinio naujokų magistro Bartilijaus, kuris „energingai rūpinosi, kad naujokai nuo pat pradžių įprastų užimti protą maldingais [dalykais] ir nuolatiniu dieviškų dalykų atminimu“²⁰.

Gnomos, kaip mnemotechninė ugdymo priemonė, buvo sakininės ir rašytinės kultūros paribyje: *užrašytos* jos turėjo būti nuolatos *skaitomos balsiai*, kad būtų *įsimintos*. Tiek iš dalies gnomų turinio, tiek iš A. Kojalavičiaus liudijimo (žr. 16-ą nuorodą) akivaizdu, jog kai kurios inskripcijos funkcionavo ne savarankiškai, o kaip emblemniai įrašai – šalia tapyto vaizdo, atskleidžiančio tikrąją inskripcijos prasmę.

Gauta 2004 07 14

Nuorodos ir paaiškinimai

- Šie įrašai paskelbti ir komentuoti Neringos Markauskaitės, žr.: Epitafinės kompozicijos Vilniaus Šv. Kazimiero jėzuitų bažnyčios kriptoje, *Menotyra*, 2001, Nr. 2(23), p. 11–20.
- Žr. Jano Bulhako fotografuotą vizitėčių vienuolyno patalpą, kurioje matyti lenkiškais įrašais dekoruota siena; nuotrauka reprodukuota: D. Klajumienė, *XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje*, Vilnius: VDA leidykla, 2004, p. 126.
- Pvz., dvi inskripcijos pranciškonų vienuolyno prieangyje (vieną iš jų žr. 2 pav.).
- Biografiniai duomenys paimti iš Lietuvos jėzuitų provincijos metinių katalogų, saugomų Jėzaus Draugijos Romos archyve; naudojami jų kopijomis iš Pauliaus Rabikausko archyvo Vilniaus jėzuitų namuose. Duomenys kiek papildyti iš P. Rabikausko sudarytos Lietuvos jėzuitų kartotekos (saugomos ten pat) bei *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, ed. Ludwik Grzebień SJ et al., Kraków: WAM, 1996, p. 302.
- Šventasis Raštas Senojo ir Naujojo Testamento su Vulgatos tekstu*, Kaunas: Šv. Kazimiero Draugijos leidinys, 1911–1937, t. 1–6.
- Aiškiai *lapsus calami*: ‘rapiuntur’ vietoje ‘rapiunt’.
- Turbūt *lapsus calami*: ‘Humanitas’ vietoje ‘Humilitas’.
- Turbūt *lapsus calami*: ‘Vere’ vietoje ‘Vtere’.
- Gnomos teksto pradžia paimta iš šv. Bernardo „De verbis Evangelii [...] declamationes“: „...qui nova omnia facit, iugum tollens invenit requiem, relinquens...“, žr. *Sancti Bernardi [...] Opera omnia [...]*, Antverpia, 1620, sk. 1013, eil. H.
- Plg. originalą: „Vides quam sit fugienda nobis haec ignorantia, de qua tot milia malorum universo nostro generi provenerunt?“, žr. šv. Bernardo laišką Nr. 103, ten pat, sk. 677.
- Paskutinieji dalykai (*quatuor novissima*) – mirtis, teismas, dangus ir pragaras.
- Turimas omenyje Mozės knygos skaitymas: „Ir jie skaitė iš Dievo įstatymo knygos aiškiai ir nuosekliai, kad suprastų, ir anie suprato, kai buvo skaitoma“.

- ¹³ Šia citata daroma aliuzija į pašaukimą būti jėzuitu – Jėzaus Draugijos nariu.
- ¹⁴ M. Kopeco gnomų nuorašas įtikinamai patvirtina, jog restauruojant įrašą padaryta klaidų: vietoje **JACTA** atsirado **TACTA**, o vietoje 54 psalmės numerio **LIV** – neegzistuojantis skaičius **I IV**.
- ¹⁵ Žr. minėto N. Markauskaitės straipsnio iliustracijas, kadangi straipsnio tekste originali rašyba neperteikiama.
- ¹⁶ „Itaque varios parietes, ianuas, fenestras sententiis reuocando officio aptis, doctrinis virtutum exercitio seruentibus, iconibus occupationi accommodatis in ijs locis, in quibus Tyrones versari solerent, impleverat“, A. Wivvk Koiłowicz, *De vita et moribus R. P. Laurentii Bartilii e Societate Iesu*, Vilnae [1645], p. 63.
- ¹⁷ *Institutum Societatis Iesu*, III, Florentiae, 1893, p. 121.
- ¹⁸ Plg. 95 įrašą su originalu: „Si sapis, si habes cor, si tecum est lumen oculorum tuorum, desine iam ea sequi, quae & assequi miserum est. Beatus qui post illa non abiit quae possessa onerant, amata inquinant, amissa cruciant. An non ea satius cum honore spernis, quam cum dolore perdis? An non ea prudentius Christi cedis amori quam morti?“, žr. *Opera omnia* [kaip 19 nuor.], sk. 1487.
- ¹⁹ Panašiai išdėstytos gnomos, matyt, buvo ir Vilniaus pranciškonų konventualų vienuolyne. Du išlikę įrašai prieangyje, virš durų (vieną žr. 2 pav.), psalmių žodžiais byloja apie Dievo namus bei jų prieangius: „Šlovinkite Viešpatį, visi Viešpaties tarnai, kurie stovite Viešpaties namuose, mūsų Dievo namų prieanguose (Ps 133, 1)“ ir „Palaiminti, kurie gyvena tavo namuose, Viešpatie, jie šlovins tave per amžių amžius (Ps 83, 5)“.
- ²⁰ „Laborabat vehementer, ut Tyrones mentem pijs occupare atque assidua Divinarum rerum memoria distingere ab initijs assuescerent“, *De vita et moribus R. P. Laurentii Bartilii...*, p. 63.

Liudas Jovaiša

GNOMES AT THE JESUIT NOVITIATE IN VILNIUS

S u m m a r y

The author introduces and provides a description of the gnomes, a unique phenomenon in Lithuanian culture, at the Jesuit novitiate in Vilnius. The inscriptions, with which the novitiate was decorated between 1611 and 1617 on the commission of the novice-master Father Laurynas Bartilijus SJ, have not survived or have not been uncovered, with the exception of one small detail (Illustration 1); the texts of the gnomes are published from the notebook of Father Mikalojus Kopecas SJ (c. 1615–1658).

The main source of the inscriptions is the Scriptures; in addition to anonymous versified pieces on the cultivation of monastic virtues and perfection, there are three quotations from St Bernard of Clairvaux. The Holy Scriptures and St Bernard are cited employing accommodation, i.e. separate places, frequently taken out of context, are adjusted to a specific idea. The entries that appeared in the garden, corridors, staircase, anteroom, refectory, workroom, dormitories, near the doorkeeper's room, infirmary and kitchen of the novitiate should have encouraged a constant contemplation in the presence of God and should have helped the novices to acquire the essential monastic virtues. In accordance with the biographer, the novitiate's master Bartilijus made energetic efforts to accustom the novices from the very beginning to occupy their mind with praying and permanent concentration on the divine matters. As a mnemonic tool of training, gnomes were on the margins of the spoken and written culture: appearing in the *written* form, they had to be continuously *read aloud* so that it was possible to *memorize* them. Some inscriptions did not function independently; they acted in conjunction with a painted image – as emblematic entries – to reveal the real meaning of the inscription.